

Gazzâlî’de Haber ve Hadis Kavramları

Halil KAYA*

“The Term Hadîth and Khabar in
Gazzâlî’s Thought”

Abstract: Ghazâlî, while not making the definition of the term hadîth; He describes ‘word’ in the broad sense ‘word, which is true or false’ or ‘that it may be true or false’. He used ‘khabar’ and its derivatives as well as ‘hadîth’, ‘refe’a’ and ‘merfû’ phrases for hadîths reaching the prophet. Besides he grouped words under two main titles: ‘mutewâtîr’ and ‘âhâd’ in terms of the number of companions, ‘makbûl’ and ‘mardûd’ in the case of acceptance or rejection. He wrote about definitions and information values of hadîth ‘mutawâtîr’ and ‘khabar al-vâhid’; also he discoursed at conditions of being hadîth ‘mütawâtîr’ and who is responsible for identifying them. In his work *al-Ihyâ* he also stated how badly and sin is to fabricate hadîth. Therefore, it can not be said that he intentionally took fabricated narrations to his works.

Citation: Halil KAYA, “Gazzâlî’de Hadis ve Haber Kavramları” (in Turkish), *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XIV/2, 2016, pp. 37-56.

Key words: Hadîth methodology, Khabar, al-Ghazâlî, the terms of hadîth, *Ihyâ al-‘ulûm al-dîn*.

I. Giriş

Hucetü’l-İslâm diye meşhur olan ve 450/1059-505/111 yılları arasında yaşayan Ebû Hâmid el-Gazzâlî, birçok alanda özgün eserler telif etmiş, fıkıh, usûl-i fıkıh, kelâm ve tasavvuf gibi alanlarda kendinden sonraki âlimler üzerinde önemli etkiler bırakmıştır.* Hadis ilminde zayıf kaldığı ise geçmişte de günümüzde de dile getirilmiştir. Bunun yanında doğrudan hadis sahasına dair bir telifi yoksa da Gazzâlî eserlerinde çok sayıda hadis kullanmış ve usûl-i fıkıha dair eserlerinde teorik olarak hadis usûlü ile ilgili görüşler beyan etmiştir. Bu itibarla bu makalede Gazzâlî’nin teorik olarak haber ile hadis kavramlarına bakışı ve haberin kısımları ile kabul-red açısından haberin çeşitleri konusundaki görüşleri özetle incelenecektir.

Söz konusu kavramlara geçmeden önce Gazzâlî’ye göre sünnetin dindeki yeri ve delil oluşu ile ilgili görüşüne temas etmekte yarar vardır. Gazzâlî de

* Marmara Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis, İSTANBUL, ayni-34@hotmail.com

* Bu makale, tarafımızca hazırlamakta olan *Gazzâlî’de Hadis Usûlü ve Rivâyeti* adlı doktora tezinin ikinci bölümünün bir kısmı esas alınarak üretilmiştir.

hemen hemen bütün İslâm âlimleri gibi asli delillerden olan Hz. Peygamber'in sözünün hüccet¹ ve mütevâtir sünnetin Kur'ân-ı Kerim'le aynı derecede olduğunu belirtmiştir.² Hadisin delil oluşunun nedenini de şöyle açıklamıştır: "Çünkü mucizeler, onun doğruluğuna delâlet eder ve Allah ona tabi olmayı emretmiştir. 'O, kendi hevesinden konuşmaz, bilakis konuştukları vahiyden başka bir şey değildir.'³ Fakat bu vahiylerden bir kısmı gayr-ı metlûvdur. O da sünnettir."⁴ Buradan Gazzâlî'nin sünneti gayr-i metlûv vahiy kapsamında gördüğü anlaşılmalıdır. Bununla birlikte ona göre hüküm koyucu sadece Allah'tır. Hz. Peygamber, hüküm koyucu değil,⁵ Allah'tan aldığı emirleri insanlara aktaran bir mübelliğdir.⁶

Bunun yanında Gazzâlî, Hz. Peygamber'in yaptığı fiilin, delil olabilmesi (herkesi bağlayabilmesi) için, sözünden (kavli hadisle) bu fiille hükümleri izah etmeyi kastettiği anlaşılması gerektiğini ifade etmiştir. Örneğin Hz. Peygamber'in "Benim namaz kıldığım gibi namaz kılın" sözü bu şekilde olduğunu belirtmiştir.⁷ Dolayısıyla Gazzâlî'ye göre fiili hadisler, mutlak olarak delil değildirler. Yani fiili bir hadisten, hüküm çıkartılabilmek için söz konusu fiilin delil olduğuna dair kavli bir hadisin işaret etmesi gereklidir. Nitekim *el-Menhûl* adlı eserinde Hz. Peygamber'den bir fiil nakledildiğinde, söz konusu fiilden hüküm alınabilir mi? şeklindeki soruya özetle şöyle cevap vermiştir: Ebû Hanîfe (v. 150/767)⁸, İbn Süreyc [v. 249/863-4] ve (Şâfiî olan) Ebû Ali İbn Ebî Hureyre'ye [v. 345/956] nispet edilene göre Hz. Peygamber'in fiilleri, mutlak olarak vücûbiyeti gerektirir. Bize göre Hz. Peygamber'in fiillerinin vücûbiyetine delâlet edecek bir karîne varsa vücûb içindir. Karîne yoksa ve yapılan fiil yemek-içmek, oturmak-kalkmak, yaslanmak ve uyumak gibi gündelik hayata dairse (el-af'âlü'l-mu'tâde ise), kesin olarak buna hüküm taalluk etmez. Bazı muhaddis-

¹ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *el-Mustasfâ min ilmi'l-usûl*, I-II, thk. Muhammed Süleyman el-Eşkar, Beyrut 1433/2012, I, 246.

² Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, II, 472.

³ en-Necm 53/3-4.

⁴ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 246.

⁵ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 40.

⁶ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 189.

⁷ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, II, 155, 219.

⁸ Hanefîler'den Serahsî ise Ebû Hanîfe'nin görüşüne temas etmeden konuyla ilgili özetle şöyle demiştir: Sehih sonucu veya gündelik hayata dair bir eylem değilse, Kerhî'ye göre "Hz. Peygamber'in yaptığı eylemin vücûb, nedb (sünnet) veya mubâh gibi özellikleri biliniyorsa ona tabi olunur, aksi takdirde tabi olunmaz. Cessâs'a göre ise Hz. Peygamber hakkında sabit olan bir hükmün, ona has olduğuna dair delil ikame edilmediği müddetçe ona tabi olunacağını ifade etmiştir. Konunun sonunda Serahsî, sahih olan Cessâs'ın görüşü olduğunu belirtmiştir (bkz. Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, thk. Uceyl Câsim en-Neşemî, I-IV, İstanbul 1414/1994, s. 355, 357).

lerin, Hz. Peygamber'e bütün fiillerinde benzemeyi sünnet sanmaları ise yanlışır.⁹ Ayrıca Gazzâlî, Hz. Peygamber hakkında sabit olan bir şeyin ona has olması asıl olduğunu, Ancak Resûlüllâh (s.a.v.), fiilinin herkesi ilgilendirdiğini söylese o zaman umum ifade edeceğini belirtmiştir.¹⁰

II. Haber ve Hadis

Sözlükte yeni ve konuşma gibi anlamlara gelen hadis, ıstılahta "söz, fiil, takrîr, yaratılış veya huyla ilgili bir vasıf olarak Hz. Peygamber'e veya sahâbe ve tâbiûn'a izafe edilen her şeydir."¹¹ Haber kelimesine gelince ehli nezdinde "hadis" lafzı ile eş anlamlı olarak kullanıyor. Bununla birlikte ikisinin arasında ayırım yapanlar da bulunmaktadır.¹²

Gazzâlî ise "hadis" teriminin tanımını yapmazken; "haber"i geniş anlamda "doğru veya yalan olma ihtimâli (meyli) bulunan söz" ya da "*doğru veya yalanın dâhil olduğu söz*"¹³ şeklinde tanımlamıştır. Ayrıca Gazzâlî, haberi bu şekilde (atıf harflerinden olan وا ile) tarif etmenin; "doğru ve yalanın dâhil olduğu söz" şeklinde (واو) ile yapılan tanımdan daha evla olduğunu belirtmiştir.¹⁴ Öte taraftan Gazzâlî, haber kelimesini doğrudan olmasa da dolaylı yönde merfû hadis anlamında da tanımlamıştır. Meselâ sahâbenin beş farklı metotla haberleri naklettiklerini zikrettikten sonra şöyle demiştir: "Bu mukaddimeden (metotlardan) yola çıkarak hangi rivâyetin Hz. Peygamber'den gelen bir haber ol-

⁹ Gazzâlî, *el-Menhûl min ta'likâti'l-usûl*, nşr. Nâci es-Suveyd, Beyrût 1434/2013, s. 149.

¹⁰ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, II, 225. Hanefiler'den Serahsî, Ebû Hanîfe'nin görüşüne temas etmeden konuyla ilgili özetle şöyle demiştir: Sehih sonucu veya gündelik hayata dair bir eylem değilse, Kerhî'ye göre "Hz. Peygamber'in yaptığı eylemin vücub, nedb (sünnet) veya mubah gibi özellikleri biliniyorsa ona tabi olunur, aksi takdirde tabi olunmaz. Cessâs'a göre ise Hz. Peygamber hakkında sabit olan bir hükmün, ona has olduğuna dair delil ikame edilmediği müddetçe ona tabi olunacağını ifade etmiştir. Konunun sonunda Serahsî, sahîh olan Cessâs'ın görüşü olduğunu belirtmiştir (bkz. Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *Usûlü Serahsî*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Efgânî, Beyrut 1425-1426/2005, s. 355, 357).

¹¹ Çakan, İsmail Lütfi, *Hadis Usûlü*, İstanbul 2010, s. 25.

¹² bkz. İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalâni, *Nüzheti'n-nazar şerhu Nuhbetü'l-fiker* (Aliyyu'l-Kârî'nin şerhi ile birlikte), thk. Muhammed Nizâr Temîm-Heysen Nizâr Temîm, Beyrut ts., s. 153-154.

¹³ Hatîb *el-Kifâye* adlı eserinde haberi bu şekilde tarif etmiştir (bkz. Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîb el-Bağdâdi, *el-Kifâye fi ma'rifeti usûli ilmi'r-rivâye*, thk. Ebû İshâk İbrahim b. Mustafâed-Dimyâtî, I-II, Mektebe İbn Abbâs, baskı yeri yok, 2002, I, 88).

¹⁴ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 251. Gazzâlî'nin hocası olan Cüveynî de eserinde, yukarıda zikredilen açıklamalara benzer değerlendirmelerde bulunmuştur (bkz. Cüveynî, Ebu'l-Meâli Abdülmelik b. Abdüllâh b. Yûsuf, *el-Burhân fi usûli'l-fıkhi*, thk. Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb, I-II, yayın yeri yok 1420/1999, I, 367).

duğunu ve neyin de Hz. Peygamber'den gelen haber olmadığı ortaya çıkmıştır.”¹⁵ Bu itibarla ona göre bu rivâyet yöntemlerinden biriyle nakledilen haberler merfûdur. Bu şekilde nakledilmeyen rivâyetler ise merfû haber olamazlar. Yine Gazzâlî, Kur'ân-ı Kerim de dâhil nakli delillerin mercii Resulüllâh (s.a.v.) olduğunu ve Hz. Peygamber'den ahkâmı ilgili gelen bilgilerin ya “söz, fiil veya sükût ile takrir” olduğunu belirtmiştir.¹⁶ Bir yerde de Hz. Peygamber'in bir meseleyi bildiği halde sükût etmesi, inkâr etmemesi veya tebessüm etmesinin söz konusu fiilin cevazına delil olduğunu ifade etmiştir.¹⁷ Gazzâlî, *Mi'râcü's-sâlikin* adlı eserinde de şöyle demiştir: “Hz. Peygamberden gelen sözler ya talep ya da haberdir. Talep içerikli olanlar da ya emir veya nehiydirler. Haber olanlar ise ya eski ümmetlerle veyahut bu ümmet ve âhiretle ilgilidirler.”¹⁸ Bu tibarla ona göre haber/hadis, “Hz. Peygamber'in sözleri, fiilleri ve takrirleri” olduğu söylenebilir. Nitekim bu bağlamda eserlerinde çokça rivâyetler zikretmiştir. Keza rivâyetlerle beraber “haber” terimini zikrettiğinde, Gazzâlî'nin genellikle merfû hadisi kastettiği getirdiği misallerden anlaşılmaktadır.

Ayrıca Ebû Hâmid el-Gazzâlî, “hadis” lafzına nazaran daha çok “haber” kelimesini istimal etmektedir. Bunun temel nedeni ise Horasan bölgesinde yaşadığı için olabilir. Çünkü kaynaklarda da belirtildiği üzere Horasan fakihleri, merfû hadis için “خبر”, mevkûf hadis için ise “ثر” kelimesini kullanmışlardır.¹⁹

¹⁵ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 250. Gazzâlî, bu beş metodu da en muteberden başlayarak şöyle sıralamıştır. 1- Sahâbenin, “سمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول كذا، أخبرني، حدثني، أو، شافهني/Resülüllâh'ı (s.a.v.) şöyle derken işittim, bana haber verdi, bana tahdis etti veya bizzat bana söyledi” diyerek rivâyette bulunmasıdır. Gazzâlî, rivâyet ve tebliğde, bunun asıl metot olduğunu belirtmiştir. 2- Sahâbenin “قال رسول الله صلى الله عليه وسلم كذا” (s.a.v.) şöyle söyledi”, “أخبر/haber verdi” veya “حدث/tahdis etti” diyerek rivâyette bulunmasıdır. Gazzâlî, sahâbenin böyle demesi, hadisi bizzat Hz. Peygamber'den işittiği anlamına geldiği, fakat bu semâ'nın, kesin olmadığını ifade etmiştir. Sebebini de şöyle açıklamıştır: “Çünkü bizden biri, kendisine nakledilen rivâyete itimat ederek nasıl ki قال رسول الله صلى الله عليه وسلم/Resülüllâh (s.a.v.) dedi” diyebiliyorsa; sahâbe de bu şekilde rivâyette bulunmuş olabilir.” Ancak sahâbe, “قال رسول الله صلى الله عليه وسلم/Resülüllâh (s.a.v.) dedi” dediği zaman daha çok semâ'a haml edilmesi gerektiğini söylemiştir. 3- Sahâbenin “قال رسول الله صلى الله عليه وسلم كذا” (s.a.v.) şöyle söyledi” veya “أخبرنا/Resülüllâh şunu söyledi” veya “أمرنا بكذا/Şunu yasakladı” diyerek rivâyette bulunmasıdır. 4- Sahâbenin “أمرنا بكذا/Şunu yapmamız yasaklandı” veya “من السنة كذا/Şu sünnettendir” diyerek rivâyette bulunmasıdır. 5- Sahâbenin “كنا يفعلون كذا/Şöyle yaparlardı” diyerek rivâyette bulunmasıdır. Gazzâlî, bu şekilde rivâyet edilen haberin delil olabilmesi için sahâbe'nin “كنا يفعلون كذا/Şöyle yaparlardı” kavli, Hz. Peygamber'in zamanına izafe edilmesi gerektiğini belirtmiştir (bkz. *el-Mustasfâ*, I, 247-250).

¹⁶ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, II, 7.

¹⁷ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, II, 231.

¹⁸ Gazzâlî, *Mi'râcü's-sâlikin*, Beyrut 2011 (*Mecmû'atü'r-Resâil el-İmâm el-Gazâlî*), s. 100.

¹⁹ bkz. İbnu's-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Salâh Abdurrahmân b. Musâ eş-Şehrezûri, *Mukaddime İbnu's-Salâh fi Ulûm'îl-hadis*, nşr. Âişe Abdurrahmân, İstanbul ts., s. 194-195; Süyûtî, Celâleddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takribi'n-Nevevî*, thk. Muhammed Eymen b. Abdullâh, Kahire 1425/2004, s. 147; Abdullâh Sirâcu'd-din, *Şerhu'l-*

Gazzâlî de *İhyâ* adlı eserinde bu anlamda bazen sırayla “الآيات”, “الأخبار” ve “الآثار” şeklinde nakli delilleri kaydederek, merfû hadisler için “خير”, mevkûf için ise “eser” kelimesini kullanmaktadır.²⁰ Ancak Gazzâlî, az da olsa “أثر” kelimesini merfû hadis anlamında da istimal etmiştir.²¹ Bunun yanında “حديث” terimini genel olarak merfû hadis; bazen ise mevkûf rivâyet anlamında kaydetmiştir. Bu durumda ise hadis kelimesiyle beraber genellikle sahâbenin ismini de zikretmiştir. Örneğin İbn Ömer’in bir sözünü iki farklı yerde zikretmiş ve ilk geçtiği yerde “kâle İbn Ömer” (İbn Ömer söyledi) daha sonra ise “fi hadisi İbn Ömer” (İbn Ömer’in hadisinde) şeklinde nakletmiştir.²² Ayrıca Irâkî, Gazzâlî’nin ‘ جاء في الخبر ’ ifadesi ile söz konusu rivâyetin İsrailiyât’tan olduğunu kastetmiş olabileceğini, çünkü bu ifadenin, çoğu kez merfû olmayan İsrâiliyât haberler için kullanıldığını belirtir.²³

Burada Gazzâlî’ye göre “müsned” ve “sünnet” kavramalarına da değinmekte yarar vardır. Gazzâlî, müsned lafzını merfû ve muttasıl hadisler için kullandığını anlaşılmaktadır. Çünkü *İhyâ*’da mürsel ile müsned hadisi birbirinden ayırt edebilmek için râvîlerin ömürlerinin (vefatları) bilinmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁴ Ayrıca Gazzâlî, namazla ilgili bir hadis için İbn Cüreyc’in söz konusu haberi, mürsel olarak rivâyet ettiğini söyledikten sonra konuyla ilgili müsned bir hadisin de bulunduğunu zikretmiştir.²⁵ Bu örneklerden de anlaşıldığı üzere Gazzâlî de muhaddislerin çoğu gibi müsned kelimesinden merfû ve muttasıl hadisi kastetmiştir.²⁶ Bunun yanında yine namazla ilgili bir konuda selef ve sahâbenin sözlerini naklettikten sonra konuyla ilgili müsned bir rivâyetinde de bulunduğunu söylemiştir.²⁷ Keza bir hadis için İbn Mesûd’dan mevkûf ve müsned olarak rivâyet geldiğini belirtmiştir.²⁸ Bu örneklerden ise

Menzûmetu’l-beykûniyye fi mustalahi’l-hadîs, Haleb 1430/2009, s. 21.

²⁰ bkz. Gazzâlî, *İhyâu ulûmi’d-dîn*, I-V, nşr. Muhammed Vehbî Süleyman-Usâme Amûre, Dımeşk 1432/2011, I, 50-52, 53-56; III, 1642.

²¹ Hadis anlamında kullandığı “eser” lafzı için bkz. Gazzâlî, *İhyâ*, I, 320, 796; II, 415, 878, 1165.

²² Gazzâlî, *İhyâ*, I, 187, 618. Diğer örnekler için bkz. *İhyâ*, I, 438; II, 1090, 1180; III, 2450; IV, 3217. Bir yerde ise mevkûf olan rivâyet için “uzun bir hadiste” ifadesini kullanmıştır (bkz. *İhyâ*, IV, 2540).

²³ Gazzâlî, *İhyâ*, IV, 2734.

²⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 69.

²⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 417-418. Bu ifadeler, *Kûtûl-kulûb* adlı eserde de geçmektedirler (bkz. Ebû Tâlib el-Mekkî, Muhammed b. Ali b. A’diye el-Hârisî, *Kûtûl-kulûb fi muâmelati’l-mahbûb*, thk. Âsım İbrahim el-Keyâlî, I-II, Beyrut 1426/2005, I, 120).

²⁶ İbnü’s-Salâh, “musned” lafzının daha çok muttasıl ve merfû hadisler için istimal edildiğini belirtmiştir (bkz. *Mukaddime*, s. 190). İbn Hacer ise ehl-i hadise göre bu şekilde olduğunu ifade etmiştir (bkz. *Nüzheti’l-n-nazar şerhu Nuhbetü’l-fiker*, thk. Muhammed Nizâr Temîm-Heysen Nizâr Temîm, Beyrut ts. [Aliyyu’l-Kârî’nin şerhi ile birlikte], s. 609).

²⁷ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 371-372.

²⁸ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 194.

onun mûsned ile en azından merfû hadisi kastettiği anlaşılmaktadır.²⁹ Dolayısıyla Gazzâlî, mûsned terimini bazen özel anlamda merfû muttasıl; bazen ise genel anlamda merfû hadis olduğunu ifade etmek için kullandığını söylemek mümkündür.

Gazzâlî sünneti ise fikhî bir bakışla taksime tabi tutmuştur. Nitekim naklettiği örneklerden anlaşıldığı kadarıyla sünnetten kastı genel olarak Hz. Peygamber'in uygulamaları/fiilleridir. Örneğin nafilâ namazların sünnet, müstehab ve tatavvü olmak üzere üç kısım olduğunu zikrettikten sonra sünnetten kastının Hz. Peygamber'in devamlı kıldığı namazlar olduğunu belirtmiştir.³⁰ Diğer bir tespite göre Hz. Peygamber'in, köle ve miskinlerin davetine icabet etmesinden hareketle kişinin zenginlerin davetine icabet edip, fakirlerinkine gitmemesinin sünnete muhalif olduğunu belirtmiştir.³¹ Öte taraftan Gazzâlî'nin zikrettiği örneklerden hareketle, onun sünneti bazen de kavli haberler anlamında kullandığı anlaşılmaktadır.³²

Özetle Gazzâlî eserlerinde genel olarak merfû hadis için “الخبر” “الحديث” “مسند” ve “مرفوع” lafızlarını ve bazen de “الأثر” kelimesini kullanmıştır. Keza Gazzâlî'nin eserlerinde sıkça zikrettiği kavramlardan biri olan “خبر” kelimesinden neyi kastettiği genellikle cümlenin siyak-sibakından anlaşılmaktadır.

III. Râvî Sayısı Açısından Haberler

Bazı muhaddisler, usulcüler ve kelim âlimleri, râvî sayısı açısından haberi mütevâtir ve âhâd olmak üzere iki kategoride değerlendirmişlerdir. Gazzâlî de Hz. Peygamber'in sözünün, bize (sonrakilere) ancak haber verenler vasıtasıyla ulaştığını ve bunun da ya tevâtür veya âhâd yoluyla geldiğini belirterek iki kısımda ele almıştır.³³

Bunun yanında Gazzâlî, kendisi gibi Şafîî ve kelim âlimi olan Ebû İshâk el-İsferâyînî'nin [v. 418/1027] haberi, mütevâtir, müstefiz ve âhâd şeklinde taksim ettiğini belirtmiş ve devamında özetle şöyle demiştir: “Ebû İshâk'a göre müstefiz hadis, muhaddisler arasında yaygın (iştihar) olandır. Bu da mütevâtir gibi kesin bilgiyi ifade eder.” Ancak Gazzâlî “müstefiz” ile ilgili durumun (hükümün) böyle olmadığını ifade etmiştir. Nedenini ise şöyle açıklamıştır: “Çünkü müstefiz haber, mütevâtirin seviyesine ulaşmayınca, onda yalan üzere birleşme ve

²⁹ Ayrıca konuyla ilgili diğer örnekler için bkz. Gazzâlî, *İhyâ*, I, 70, 513, 546, 547.

³⁰ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 438.

³¹ Gazzâlî, *İhyâ*, II, 837-838. Benzer bilgiler için bkz. Ebû Tâlib el-Mekki, *Kûtû'l-kâlûb*, II, 312. Hadisin tahriri için bkz. Tirmizî Ebû İshâ Muhammed b. İshâ et-Tirmizî, *el-Câmiu's-sahîh*, I-V, İstanbul 1413/1992, Cenâiz, 32. Tirmizî'nin rivâyetinde miskinlerle ilgili kayıt yer almaz.

³² Konuyla ilgili bazı örnekler için bkz. Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, II, 41-42; *İhyâ*, IV, 3257.

³³ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 246; *Menhûl*, s. 111. Gazzâlî'nin hocası da haberi mütevâtir ve âhâd olmak üzere iki kategoride ele almıştır (Bk Cüveynî, *Burhân*, I, 368).

ğalat tasavvur edilebilir. Zira adil kişinin yalan söylemesi muhal değildir.”³⁴ Dolayısıyla Gazzâlî'nin müstefizi, âhâd haberin bir alt maddesi olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

A. Mütevâtir Haber

İslâm bilginleri, zorunlu bilgileri oluşumu bakımından, duyuların idrakiyle elde edilen bilgiler, nefiste bedihi/apriori olarak var olan bilgiler ve mütevâtir haberlere dayanılan bilgiler olmak üzere üç kısımda değerlendirmişlerdir.³⁵ Bu itibarla burada Gazzâlî'ye göre mütevâtir haberin tanımı, şartları, tespiti, bilgi değeri ve hükmü tespit edilecektir.

1. Tanımı

Mütevâtir haber, “bütün tabakaları itibarıyla yalan üzerine anlaşmaları âdeten imkânsız sayıda kişiler tarafından rivâyet edilen mahsusa dair haber”dir.³⁶ Gazzâlî, eserlerinde en çok zikrettiği kavramlardan biri olan mütevâtiri bu anlamda kullanmakta ve şöyle tarif etmiştir: “Peygamberler ile meşhur şehirlerin varlığı gibi malum olan ve içinde asla şüphe söz konusu olmayandır. Ayrıca bu tevâtür Nübüvvet zamanına varıncaya dek her asırda mevcut olmalıdır.”³⁷

2. Tevâtürün Şartları

Gazzâlî de ehl-i hadis gibi bir haberin mütevâtir olabilmesi için dört şart taşıması gerektiğini belirtmiştir.³⁸ Ancak muhaddisler, “âdeten kizb üzerine birleşmeleri mümkün olmayacak” kaidelerini bu dört şarttan biri olarak sayarlarken;³⁹ Gazzâlî ise bu şarta değinmeden ve bunun yerine “bilgiyi nakledenler, zan ve tahmin ile değil, bildikleri bir şeyden haber vermelidirler” şeklinde başka bir maddeyi zikretmiştir.⁴⁰ Gazzâlî'nin tevâtürün oluşumu için zikrettiği şartlar şunlardır:

- a. Bilgiyi nakledenler, zan ve tahmin ile değil, bildikleri bir şeyden haber vermelidirler. Yukarıda da belirtildiği üzere hadis kaynaklarında genellikle bu şarta

³⁴ Gazzâlî, *Menhûl*, s. 162. Gazzâlî'nin Ebû İshâk'ın haberin taksimine dair yaptığı değerlendirmelerin benzerini, onun hocası olan Cüveynî'nin de eserinde geçmektedir (bkz. *Burhân*, I, 378-379).

³⁵ Hansu, Hüseyin, *Mütevâtir Haber Bilgi Değeri ve İslâm Düşüncesindeki Yeri*, Van 2008, s. 38.

³⁶ Tâhir el-Cezâirî, ed-Dimeşkî, *Tevcihu'n-nazar ilâ usûlü'l-eser*, I-II, thk. Abdulfettâf Ebû Gudde, Beyrut 1416/1995, I, 108; Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 90.

³⁷ Gazzâlî, *Faysalu't-Tefrika beyne'l-İslâm ve'z-Şandika*, Beyrut 2011 (*Mecmuatü'r-Resâil el-İmâm el-Gazzâlî*), s. 91.

³⁸ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 254.

³⁹ bkz. İbn Hacer, *Nüzheti'n-nazar*, s. 170-172; Abdullâh Siracuddin, *Şerhu Menzûmeti'l-beykûniyye*, s. 97.

⁴⁰ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 254.

değinilmemektir. Bunun yerine “âdeten kizb üzerine birleşmeleri mümkün olmayacak” kaidesi yer almaktadır.

- b. Nakledilen bilgi, duyulara (işitme, görme) dayalı ve zaruri bir bilgi olmalıdır. Bu itibarla Gazzâlî, nazari bilgiler ve âlemin hâdis olduğu bilgisi gibi mâlumât, tevâtür derecesine ulaşılar da kesin bilgiyi ifade etmeyeceklerini belirtmiştir.
- c. Haberi nakledenler, tevâtürü oluşturacak bir sayıya da ulaşmalıdırlar. Gazzâlî, net bir sayı vermekten kaçınmış ve bunu doğru da bulmamıştır. Ayrıca bunun bilinmeyeceğini, sayı ile tevâtürün oluşmayacağını, belki, kesin ilim/bilgi oluştuktan sonra, o haberin sayısal olarak tekâmül etmiş olacağını söylemiştir.
- d. Yukarıda sayılan özellikler haberin başında, sonunda ve ortasında da mevcut olmalıdırlar.⁴¹ Ayrıca O, “herhangi bir asırda mütevâtir yeter sayısının eksilip eksilmediğini tasavvur edilebilir mi?” şeklindeki bir soruya “Tevâtürün şartı Kur’ân-ı Kerim’de olduğu gibi böyle bir ihtimâlin olmamasıdır”⁴² tarzında cevap vermiştir. Dolayısıyla ona göre tevâtür yeter sayısı Nübüvvet zamanına varıncaya dek her asırda bu özellikler bulunmalıdırlar. Gazzâlî, bu sebepten dolayı kendi dönemine işaret ederek “bu dönemlerde sayıları çok da olsa Şia, Abbâsî ve Hz. Ebu Bekr taraftarlarının Hz. Ebu Bekr, Hz. Ali ve Hz. Abbâs’ın imameti hakkında naklettikleri haberler, imametlerinin doğruluğuna delâlet etmeyeceğini belirtmiş ve şöyle demiştir: “Çünkü bu rivâyetlerin bir kısmı ilk başta bir kişi tarafından uydurulmuş ve daha sonra yayılmıştır. Haber, uydurulduğu asırdan itibaren nakledenleri çoğalmıştır. Dolayısıyla tevâtürün bu şartı bütün asırlarda değil, sadece bazı asırlarda gerçekleşmiştir.”⁴³ Diğer bir vesile ile Gazzâlî, Şia’nın imamet hakkında dayandığı nassın kesin bilgi ifade etmediğini belirtmiş ve nedenini de şöyle açıklamıştır: “Çünkü onlar, bu bilgileri, müşahede ve işitme yoluyla haber vermemişlerdir. Bilakis onlar, bu bilgileri seleflerinden almışlar ve bu açıdan doğru söylüyorlar. Ancak bu haberleri uyduran selefleridir ve yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan bir sayıdan daha az idiler.”⁴⁴

Bunun yanında Gazzâlî, haberi nakledenlerin nesepleri, memleketleri ve mezheplerinin farklı olması, haberin rivâyeti ikrah yoluyla elde edilmemesi gibi şartlar ile haberi nakledenlerin içinde masum bir imamın bulunması gerekir diyen Râfizilerin şartlarının geçersiz olduğunu belirtmiştir.⁴⁵

⁴¹ bkz. Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 254-255; *Menhûl*, s. 162.

⁴² Gazzâlî, *Faysal*, s. 91.

⁴³ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 254-255.

⁴⁴ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 261.

⁴⁵ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 262-264.

3. Tevâtürün Tespiti

Hadis usûlü kitapları dâhil kaynaklarda pek temas edilmeyen konulardan biri mütevâtir haberin tespit meselesidir. Gazzâlî ise herhangi bir haberin mütevâtir olup olmadığını anlamının yolu, söz konusu alandaki araştırmacıların tespitine bağlı olduğunu ifade etmiştir. Meselâ, kıraat ilminde kurrânın, hadiste ise muhaddislerin görüşlerinin esas olduğunu dile getirmiştir.⁴⁶

Başka bir vesile ile de “herhangi bir asırda mütevâtir yeter sayısının eksilip eksilmediğini tasavvur edilebilir mi?” şeklinde bir soruya şöyle cevap vermiştir: “Tevâtürün şartı Kur’ân-ı Kerim’de olduğu gibi böyle bir ihtimâlin olmamasıdır. Kur’ân’ın dışında ise bunun mahiyetinin anlaşılması gerçekten çok müşkildir (zordur). Ayrıca bunu ancak ve ancak tarih kitaplarını, geçmiş asırların durumlarını, hadis kitaplarını, ricalin/râvîlerin durumlarını ve (râvîlerin) sözleri (hadisleri) naklederken gayelerinin ne olduğunu araştıranlar müstakil bir şekilde idrak edebilirler.”⁴⁷ Dolayısıyla Gazzâlî’ye göre genel olarak hadis ilmindeki mütevâtir haberlerin tespiti muhaddislerin araştırması ile mümkün olduğunu söylenebilir.

Bunun yanında Gazzâlî, delillerin toplanmasıyla kesin bilginin ortaya çıkacağını belirtmiştir. Bu da aslında muhaddislerin “manevi mütevâtir”⁴⁸ dedikleri şey ile aynı olduğu söylenebilir. Nitekim *el-Mustasfâ*’da mütevâtiri oluşturan kişilerin sözleri fert olarak düşünüldüğünde kati olmaktan çıkacağını, kesinliğin ise bunların sözlerinin birleştirilmesiyle meydana geleceğini ifade etmiştir.⁴⁹ Gazzâlî, buna benzer bilgileri *İhyâ* adlı eserinde mucizelerle ilgili bir kısım rivâyetleri naklederken de dile getirmiş ve şöyle demiştir: “Biz sadece müstefiz olan rivâyetlerle iktifa ettik. Bazıları ise bu olayların her birinin mütevâtir olarak nakledilmediğini düşünmekte ve tevâtür yoluyla gelen mucizesinin sadece Kur’ân olduğunu söylemektedirler. Evet, bu vakaların her biri mütevâtir değildir. Fakat bu olayların tümü, zaruri bir bilgiyi veriyor.”⁵⁰ *İlcâm* adlı eserinde de Hz. Peygamber’in bid’ati zemmetmesinin her ne kadar rivâyetler tek tek ele anıldığında haber-i vâhid olma ihtimâli taşısı da haberlerin toplamı itibarıyla kesin bilgi ifade ederek tevâtür derecesine ulaşmış bir bilgi olduğunu belirtir.⁵¹ Bu itibarla Gazzâlî’nin eserlerinde değindiği mütevâtir ha-

⁴⁶ Gazzâlî, *Menhûl*, s. 225.

⁴⁷ Gazzâlî, *Faysal*, s. 91.

⁴⁸ Manevi mütevâtir, yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan bir topluluğun, muhtelif olaylar vesilesiyle naklettikleri ortak nokta ile ilgili hadis (bkz. Süyûtî, *Tedrib*, s. 452; Aydınlı, Abdullâh, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, İstanbul 2006, s. 240).

⁴⁹ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 256-257.

⁵⁰ Gazzâlî, *İhyâ*, II, 1583-1584.

⁵¹ Gazzâlî, *İlcâmü'l-a’vâm a’n ilmi’l-keâm*, Beyrut 2011 (*Mecmuatü’r-Resâil el-İmâm el-Gazzâlî*), s. 65.

ber, muhaddislerin manevi mütevâtîr dediği şey ile aynı olduğu anlaşılmaktadır. Onun eserlerinde “lafzî mütevâtîr”⁵² ile ilgili herhangi bir bilgi ise tespit edilememiştir.

4. Bilgi Değeri

Gazzâlî de birçok İslâm bilgisini gibi Resulûllah’dan (s.a.v.) tevâtür yoluyla gelen her şeyin kesin bilgi ifade ettiğini belirtmiş⁵³ ve tevâtür yoluyla gelen dini bir ilkeyi inkâr eden (kabul etmeyen) kişinin kâfir olacağını; âhâd yoluyla gelen bilgiyi inkâr edenin ise kâfir olmayacağını; icmâ ile gelen bir şeyi inkâr etmenin ise ihtilafı olduğunu söylemiştir.⁵⁴

Bunun yanında tevâtür bilgisinin nazarî olduğunu ileri süren Ebû'l-Kâsım el-Ka'bî'yi eleştirmiş ve ona [v. 319/931] şöyle cevap vermiştir: “Nazarî bilgi, kendisine kuşku arız olması mümkün olan, dolayısıyla kimi insanların bilip kimilerinin bilemeyeceği bir bilgidir. Meselâ kadınlar, çocuklar ve nazar ehlin-den olmayanlar bu bilgiyi bilmezler. Her nazarî bilgi karşısında, kişi önce kendi nefsinde bir kuşku duyar ve sonra onun doğruluğunu araştırır. Oysa biz Mekke’nin ve Şafiî’nin varlığı konusunda kuşku duymuyor ve bunların gerçekten var olup olmadığını araştırma ihtiyacı duymuyoruz.”⁵⁵ Bununla birlikte Gazzâlî, Ka'bî'nin nazari bilgiden maksadı karînelere muttali olmak için araştırma ve düşünmeye bağlı olduğu ise bunun doğru olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca karînelere muttali olduktan sonra zorunlu bilginin nazar/araştırma olmadan da hâsıl olabileceğini ve Ka'bî'nin bunu inkâr etmediğini söylemiştir. Dolayısıyla burada meydana gelen ihtilafın lafza dair olduğunu belirtmiştir.⁵⁶

B. Âhâd Haber

Gazzâlî'nin fıkıh usûlü ile ilgili eserlerinde en çok üzerinde durduğu kavramlardan biri olan haber-i vâhid, hadis literatüründe “mütevâtîr hadis şartlarını taşımayan hadis”tir.⁵⁷ Gazzâlî de bu tanıma benzer bir tarif yapmış ve şöyle demiştir: “Âhâd haber, kesin bilgi ifade eden mütevâtîrin derecesine ulaşmayan haberdir. Örneğin bir topluluğun beş-altı kişiden rivâyet ettiği hadis âhâd haberdir.”⁵⁸ Dolayısıyla Gazzâlî'nin tarifi ile muhaddislerin tanımı nerdeyse aynı olduğu söylenebilir.

⁵² el-Mütevâtîru'l-lafzî, baştan sona bütün râvileri tarafından aynı kelime veya açık bir şekilde aynı manayı veren kelimelerle rivâyet edilmiş olan mütevâtîr hadistir (bkz. Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, s. 237).

⁵³ Gazzâlî, *Mî'râcu's-sâlikîn*, s. 100. Ayrıca Gazzâlî, *el-Mustasfâ*'da tevâtürün ilim ifade ettiğini açık-seçik olduğunu belirtmiştir (bkz. I, 251).

⁵⁴ Detaylı bilgi için bkz. Gazzâlî, *Faysal*, s. 89, 91; *Mî'râcu's-sâlikîn*, s. 100.

⁵⁵ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 252; Hansu, *Mütevâtîr Haber*, s. 101.

⁵⁶ Gazzâlî, *Menhûl*, s. 158.

⁵⁷ Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 94.

⁵⁸ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 272.

1. Bilgi Değeri ve Hükümü

Muhaddisler dâhil İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu, âhâd haberlerin zan ifade ettiği görüşündedirler.⁵⁹ Gazzâlî de âhâd haberin kesin bilgi ifade etmediğini belirtmiştir.⁶⁰ Bunun yanında Gazzâlî, bazı muhaddislerin haber-i vâhidin zorunlu bilgi ifade ettiği görüşünde olduklarını belirtmiş, fakat bunun muhal olduğunu söylemiştir.⁶¹ Âhâd haberle amel etme meselesine gelince Gazzâlî, bunun gerekli olduğunu belirtmiş ve nedenlerini de özetle şöyle açıklamıştır: Âhâd haberle amel etmenin gerekliliği icmâ ile sabittir.⁶² Yine ona göre haber-i vâhidle amel etme konusunda sahâbenin icmâi da vardır.⁶³ Ayrıca Hz. Peygamber'in vali ve elçilerini tek başlarına bazı şehirlere göndermesi ve söz konusu şehrin halkının elçilere tâbi olmayı istemesinin de böyle olduğunu (tek kişiler tarafından nakledildiğini) ifade etmiştir.⁶⁴

Öte taraftan Gazzâlî, nakli deliller olmasa da aklen, haber-i vâhid ile amel etmeyi yeterli görenlerin savundukları iki delili getirmiş ve eleştirmiştir. Bu delillerden biri şöyledir: "Müftü, Kitâb, mütevâtir sünnet ve icmâdan bir delil bulamazsa ve haber-i vâhid de varsa, onunla amel etmediği takdirde hükümler cevapsız kalacaktır." Gazzâlî, bu akli delili zayıf bulur ve şöyle der: "Müftü, kesin deliller bulamadığı zaman 'berâet-i asliyye' ve 'istishâba' göre hareket edecektir." Diğer akli delil ise râvînin doğru sözlülüğünün mümkün olmasıdır. Eğer haber-i vâhide göre amel etmezsek, Allah (c.c.) ve Resûlüllâh'ın (s.a.v.) emirlerini terk etmiş oluruz. İhtiyat ise amel etmektir. Gazzâlî, bu delili de üç nedenle bâtil bulur. Birincisi, bu râvînin yalan söylemesinin de mümkün olmasıdır. İkincisi, kâfir ile fâsık olan kişilerin söylediklerinin de doğru olma ihtimâli vardır. Bu durumda onların naklettiklerine göre de amel etmek gerekecektir. Üçüncü delil ise akıl (ilkesine göre) de kişinin zimmetinin beri olduğu bilinmektedir. Kişinin berâet-i zimmesi, kesin olmayan bir nedenden dolayı ortadan kalkmaz.⁶⁵

Bunun yanında Gazzâlî, Râfîzîlerin âhâd haberin kesin bilgiyi ifade etmediği için onunla amel etmeyi kabul etmediklerini ve onların görüşlerinin geçersiz olduğunu ifade etmiştir.⁶⁶ Yine Gazzâlî, sem'i/nakli delile göre âhâd haberle amel etmeyi haram gören Kaderiyye ve onlara tabi olan bazı Zâhirîleri de iki nedenle tenkit etmiştir. Birincisi haber-i vâhidin kabulü konusunda sahâbe-

⁵⁹ Hansu, *Mütevâtir Haber*, s. 65.

⁶⁰ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 272.

⁶¹ Gazzâlî, *Menhûl*, s. 169.

⁶² Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, II, 160.

⁶³ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 375.

⁶⁴ Gazzâlî, *Menhûl*, s. 169-170.

⁶⁵ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 275-276.

⁶⁶ Gazzâlî, *Menhûl*, s. 169.

nin icmâi bulunmasıdır. İkincisi ise Hz. Peygamber tarafından gönderilen, valilerin ve elçilerin gönderildikleri yerlerde, şer'î konularda insanların onları tasdik etmesi örneklerinin mütevâtir olmasıdır. Ayrıca bu konuda selefin icmâi olduğunu söylemiştir.⁶⁷ Buna mukâbil sahâbenin birçok haberi, reddettiğini ileri sürenleri tenkit edip ashabın bu tür rivâyetleri reddetmelerinin (onlara göre, âhâd haber oldukları için değil), onların kabul şartlarını taşıyamasından kaynaklandığını söylemiştir.⁶⁸

Sonuç olarak Gazzâlî, âhâd haberle amel etmenin delili, sahîh olan sahâbenin, tâbiûnun, fukahânın ve kelimcilerin kabul ettikleri olduğunu belirtmiş ve onlara göre, haber-i vâhid ile amel etmek, aklen muhal değildir. Ancak âhâd haberle amel etmek, akli delile göre değil, nakli delile göre olduğunu ifade etmiştir.⁶⁹

IV. Kabul ve Red Açısından Haberler

Bir rivâyet ile amel edebilmek için, öncelikle o rivâyetin makbul olup olmadığını tespit etmek gerekir. Bu hususa dair ise çeşitli kıstaslar zikredilmiştir. Bu itibarla burada Gazzâlî'nin nezdinde bir rivâyetin kabulü veya reddi için gerekli olan etkenlere değinilecektir. Örneğin Gazzâlî, şahitlikte gerekli olup da, rivâyette lazım olmayan bazı etkenlere temas ederek şöyle demiştir: "Hür, erkek, gözü gören, akraba, sayı (şahitlikte iki kişi) veya düşmanlık gibi özellikler, rivâyete etki etmezler. Ayrıca râvînin, âlim, fakîh veya âlimlerle oturup, hadisleri işitmesi şart olmadığı gibi nesebi bilinen bir kişi de olması şart değildir." Buna mukabil Gazzâlî, hadis konusunda, ciddiyetsizlik, titiz davranmamak veya aşırı yanlı ile tanınan kişilerin rivâyetlerinin kabul edilmediğini ve bu nedenlerden dolayı da bu şekilde olan kişilere güvenin ortadan kalktığını belirtmiştir.⁷⁰

Bütün bunlara rağmen Gazzâlî, bir haberin makbul sayılması durumunda bunun kesin doğru veya reddedilmesi halinde ise kesin yalan olduğu söylenilmeyeceğini belirtmiştir.⁷¹ Buna benzer bir değerlendirmeyi İbnü's-Sâlâh da eserinde zikretmiştir.⁷² Çünkü ona göre "Adil olan kişi, bazen yanlı olabilir veya yalan söyleyebilirse de bize düşen adil kişinin sözünü kabul etmektir. Fâsık olan kişi ise bazen doğru söyleyebilirse de sözünü kabul etmek caiz değildir." Ayrıca Gazzâlî, makbul haberden kastı, onunla amel edilmesi gerekli olan; merdûd hadisten kastı ise kendisiyle amel edilmesi gerekmeyen haber olduğunu ifade etmiştir.⁷³

⁶⁷ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 276-280.

⁶⁸ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 281.

⁶⁹ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 276.

⁷⁰ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 302-303.

⁷¹ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 290.

⁷² bkz. İbnü's-Sâlâh, *Mukaddime*, s. 152.

⁷³ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 290.

A. Makbûl Haberler

Temel İslâmî kaynaklarda delil olarak kullanılabilecek rivâyetler makbûl olarak kabul edilmiştir. Burada ise hadis usûlü açısından Gazzâlî'ye göre hangi tür haberlerin makbûl olduğuna temas edilecektir

1. Sahîh Hadis

Hadis ilminde sahîh hadis, “adalet ve zabt sahibi râvîlerin muttasıl senedle rivâyet ettikleri; şâz ve muallel olmayan hadistir.”⁷⁴ Gazzâlî ise eserlerinde sahîh hadisi mevzu bahis ettiği yerlerde tespit edildiğine göre râvîyi esas olarak tanımlamıştır. Meselâ bir yerde “Adil olan bir kişinin adalet sahibi bir kişiden rivâyet ettiği hadis sahîhtir”⁷⁵ demiştir. Bir yerde de “bazılarının aklı asıl yaptıklarını, buna mühalif olan Kur’ân ve lafızları tevîl edilebilecek hadislerin dışındaki nakli bilgileri inkâr ettiklerini ve bunları nakleden râvîleri tekzib ettiklerini belirtmiştir. Gazzâlî bu kişilerin reylerinin tehlikeli (sakıncalı) olması gizli olmadığını ve bu tehlikenin, şeriâtın kendilerinin vasıtasıyla bize ulaştığı *sika* kişilerden nakledilen sahîh hadislerin red edilmesine sebep olacağını ifade etmiştir.⁷⁶ Gazzâlî, *İhyâ* adlı eserinde ise “sahîh hadis” tabirini kullanmış; fakat tanımına değinmeden şöyle demiştir: “*Sahîh hadisin nassına muhalefet eden kişinin mezhebi de bâtil olduğu aşîkârdır.*”⁷⁷ Ona göre bir râvînin rivâyetinin kabulü için dört şart gereklidir.⁷⁸

- Teklif: Râvî mükellef olmalıdır. Dolayısıyla çocuğun rivâyeti kabul edilmez.⁷⁹ Ayrıca mümeyyiz olan çocuğun rivâyeti de tercih edilen, reddedilmesidir.⁸⁰ Ancak çocuk mümeyyiz iken, tahammül ettiği hadisi, ergenlik yaşına girdikten sonra rivâyet edebilir.
- Zabt: Râvî zabt sahibi olmalıdır. Dolayısıyla tahammül esnasında mümeyyiz olmayan veya haberi aldığı gibi rivâyet edemeyecek kadar muğaffel/gafil olan kişilerin rivâyetine güvenilmez.
- İslâm: Râvî Müslüman olmalıdır. Bu nedenle kâfirin rivâyeti ittifakla kabul edilmez.
- Adalet: Râvî adil olmalıdır. Dolayısıyla fâsıkın rivâyeti kabul edilmez.⁸¹

⁷⁴ İbnu's-Salâh, *Mukaddime*, s. 151; İbnu'l-Hanbelî, Muhammed b. İbrahim el-Halebî el-Haneî, *Kafvu'l-eser fi safvi ulûmi'l-eser*, thk. Abdulfettah Ebû Ğudde, Beyrut 1408, s. 49; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 105.

⁷⁵ Gazzâlî, *İlcâmü'l-'avâm*, s. 52.

⁷⁶ Gazzâlî, *Kânûnu't-te'vil*, Beyrut 2011 (*Mecm 'atü'r-Resâil el-İmâm el-Gazâlî* içinde) s. 124-125.

⁷⁷ Gazzâlî, *İhyâ*, II, 1460.

⁷⁸ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 290.

⁷⁹ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 291.

⁸⁰ Gazzâlî, *Menhûl*, s. 172.

⁸¹ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 291-293.

Bu itibarla Gazzâlî'ye göre sahîh/makbul hadis, “adil ve zabt sahibi bir kişinin bu özelliklere haiz şahıstan aldığı haberdür” şeklinde tarif edilebilir.

2. Hasen Hadis

Gazzâlî'nin eserlerinde “hasen hadis”⁸² ile ilgili herhangi bir bilgi tespit edilememiş de, o Tirmizî'nin [v. 279/892] imsak vakti ile ilgili naklettiği bir rivâyet hakkındaki değerlendirmesine yer vermiş ve şöyle demiştir: “*Ebû İsâ, (bu rivâyetin) hasen ğarib bir hadis olduğunu ve ilim ehline göre uygulama böyle olduğunu söylemiştir.*”⁸³

3. Mu'an'an Hadis

Gazzâlî, mürsel konusunun içinde “mu'an'an”⁸⁴ hadise de yer vermiş ve tanımını yapmamıştır. O, “an'ane”⁸⁵, rivâyette yeterlidir (makbuldür). Hâlbuki “fulân an fulân” sözünde, falanın falandan iştmiş olması açık değildir. Bilakis vasıtayla ona ulaşmış olabilir. Buna rağmen kabul edilir” şeklindeki bir soruyu şöyle cevaplamıştır: Bu durum (bir rivâyetin kabul edilmemesi), mechûlün rivâyetinden bir farkı olmayanlar için söz konusudur. Dolayısıyla mürsel rivâyette de hadis mechûl bir kişiden alındığı için kabul edilmemesi gerekir. Öte taraftan an'ane metodu, kâtipler arasında süregelen yaygın bir uygulamadır. Çünkü müstensihler her ismin başında “ravâ an fulanın semâ'an minh” ibaresini yazmaktan üşenmişler, biraz da kâğıt ve zaman israfından kaçmışlar ve bu yüzden böyle bir kısaltma yapmışlardır. Ayrıca bu metod ile yapılan nakiller (an'ane usûlü ile rivâyette bulunmak) şayet râvînin “an” lafzı ile sema'ı kastettiği açık bir şekilde veya onun âdeti olduğu biliniyorsa, rivâyette kabul edilir. Aksi takdirde sema kastedilmiyorsa, o zaman söz konusu rivâyet mürsel ve müsned (muttasıl) arasında kaldığı için kabul edilmez.⁸⁶

⁸² Hasen hadis, adalet sahibi olup da zabt sıfatı tam olmayan, bununla beraber tek başına rivâyet ettiği hadisi munker de sayılmayan kimsenin rivâyet ettiği, şâzz ve mualel olmayan hadistir. Tirmizî'ye göre ise hasen hadis, senesinde yalan söylemekle itham edilmiş hiç kimse bulunmamakla beraber şâzz da olmayan ve benzeri başka senedlerle de rivâyet edilen hadistir (bkz. Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s. 129-130).

⁸³ Gazzâlî, *İhyâ*, II, 1342. Tirmizî'nin sözü ve naklettiği rivâyet için bkz. *Sünen*, Oruç, 15 (hadis no: 705).

⁸⁴ Mu'an'an hadis, senesinde, bir yerinde bile olsa, “عن فلان/Filancadan naklen” ifadesi bulunan hadise denir (bkz. Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s. 196).

⁸⁵ An'ane, hadisi “an” edâ sığısı kullanılarak rivâyet etmektir (bkz. Aydın, *Hadis İstilahları Sözlüğü*, s. 196).

⁸⁶ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 319; *İslâm Hukukunda Deliller ve Yorum Metodolojisi* (trc. Yunus Apaydın), I-II, Kayseri 1994, I, 251.

B. Merdûd Haberler

1. Zayıf Hadis

Hadis ilminde “sahîh ve hasen hadisin şartlarından birini veya birkaçını taşımayan hadisler zayıf olarak nitelendirilmektedir.”⁸⁷ Gazzâlî'nin eserlerinde ise zayıf hadisin tarifıyla ilgili herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Ancak kitaplarına aldığı bazı rivâyetler hakkında kısaca “zayıf” olduğu şeklinde değerlendirmelerde bulunmuştur. Gazzâlî'nin eserlerinde merdûd haberler arasında zikrettiği istilâhlar esas alınarak, ona göre zayıf hadis “senesinde kopukluk olan, mechûlu'l-hâl veya mechûlu'l-ayn râvîler bulunan hadis ile hadis konusunda çok hata yapan ya da hadisleri ciddiye almayan kişilerin rivâyetleri” olduğunu şeklinde tarif edilebilir. Bu itibarla burada hadis kaynaklarında zayıfın kısımları sayılan ve Gazzâlî'nin eserlerinde de yer alan mürsel/munkatî' ve mechûl hadisler ele alınacaktır.

a. Mürsel/Munkatî' Haber

Muhaddislerin geneline göre, mürsel hadis, tâbîünun sahâbeyi atlayarak Hz. Peygamber'e rivâyeti ref etmesidir.⁸⁸ Gazzâlî ise mürselin tanımını yapmadan rivâyet sîgasını belirtip şöyle demiştir: “Mürselin şekli Hz. Peygamber veya Ebû Hureyre ile muâsârâtı olmayan bir kişinin “قال رسول الله صلى الله عليه وسلم /Resûlullâh (s.a.v.) buyurdu” veya “قال أبو هريرة /Ebû Hureyre söyledi” şeklinde demesidir.”⁸⁹ İbn Hacer ise *en-Nüket* adlı eserinde Gazzâlî'nin mürsel ile ilgili bu tasvirini ve cumhurun tanımını “câmiu'l-efrâd mâniu'l-ağyâr” olmadığı gerekçesiyle eleştirmiş ve özetle şöyle demiştir: Gazzâlî'nin tarifine göre küfür üzerindeyken Hz. Peygamber'den (hadis) işiten ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra Müslüman olan kişinin hadisi mürsel olmaz. Cumhurun tarifinde ise muhadramun olan kişilerin rivâyetleri de mürsel olan rivâyetlere dahil oluyor. İbn Hacer bu tür eleştirilere maruz kalmamak için mürseli, “tabîünün, Hz. Peygamber'den işitmediğini ona (s.a.v.) izafe ettiği hadis” şeklinde tarif edilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁹⁰ Gazzâlî *el-Menhûl* adlı eserinde ise mürseli Hz. Peygamber ile likâi olmayan bir tâbîünün “قال رسول الله صلى الله عليه وسلم /Resûlullâh (s.a.v.) dedi”⁹¹, “حدثني أخبرني /Bana güvenilir kimseler tahdîs etti” veya ismini açıklamadan “أخبرني أخبرني /Bir kimse bana haber verdi” demesi şeklinde tasvir etmiştir.⁹² Bu misallerden de anlaşılıyor ki Gazzâlî de Şâfiî [v. 204/820] gibi mürsel ile munkatî' hadisi eşdeğer tutmuş ve ona göre mürsel hadis, “senedinin herhangi bir yerinde

⁸⁷ Yücel, Ahmet, *Hadis Tarihi ve Usûlü*, İstanbul 2010, s. 208.

⁸⁸ bkz. İbn Hacer, *Nüzhetu'n-nazar*, s. 399-400.

⁸⁹ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 318.

⁹⁰ İbn Hacer, *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, thk. Mes'ûd Abdulhamid es-Sa'defî-Muhammed Fâris, Beyrut ts., s. 200-201.

⁹¹ Gazzâlî'nin kaydettiği bu cümle, aslında İbn Hacer'in tercih ettiği tanıma benzemektedir.

⁹² Gazzâlî, *Menhûl*, s. 180.

kopukluk veya ismi açıklamayan bir râvînin yer aldığı hadistir” şeklinde bir çıkarımda bulunabilir.

Gazzâlî, mürsel hadisin hükmü hakkında ise “Malik [v. 179/795], Ebû Hanîfe [v. 150/767] ve cumhura göre makbul, Şafî ve Kadî’ye (el-Bâküllânî) [v. 403/1013] göre merdut olduğunu söylemiş ve ona göre de tercih edilen, kabul edilmemesidir. Gazzâlî, nedenini ise şöyle açıklamıştır: “Çünkü bir râvî şeyhini zikrederse ve onu ta’dil etmezse; ayrıca bizim açımızdan da mechûl kalırsa onun rivâyetini kabul etmeyiz.” Gazzâlî râvînin ismi zikredilmediği zaman ise olayın daha da vahim olduğunu belirtmiştir.⁹³

Ancak Gazzâlî konunun sonunda, sahâbe ve tâbiîn açık bir şekilde veya âdetiyse sadece sahâbeden rivâyette bulunmak, tercih edilen, “bunların mürsellerinin kabul edilmesi” görüşü olduğunu belirtmiştir.⁹⁴ Bunun yanında Gazzâlî, *İhyâ* adlı eserinin birçok yerinde Hasan el-Basrî [ö 110/728] gibi meşhur olan tâbiinin mürsel rivâyetlerine yer vermiştir.⁹⁵ Hatta bazen kendisi de getirdiği rivâyetin mürsel olduğunu belirtmiştir. Mesele bir hadisin başında şöyle demiştir: “İbn Cüreyc [150/767], mürsel olarak nakletmiştir.”⁹⁶

Dolayısıyla ilk bakışta onun mürsel rivâyetleri kabul etmediği anlaşır da aslında ona göre hangi asırdaki olursa olsun “قال رسول الله/Resûlüllâh dedi” diyen kişi güvenilir ve müteabbit ise onun rivâyeti makbuldür.⁹⁷

Özetle Gazzâlî, teoride mutlak olarak mürsel hadisi kabul etmezken; detaylarda ve uygulamada kabul ettiğini söylemek mümkündür.

2. Mevzû Hadis

Hadis literatüründe uydurulan rivâyetler için mevzû, muhtelek ve masnû gibi ifadeler kullanılır.⁹⁸ Bu tür rivâyetleri kitaplarında zikreden âlimler eleştiriye tabi tutulmuştur. Gazzâlî de eserlerinde yer alan mevzû rivâyetler nedeniyle tenkid edilmiştir. Özellikle *İhyâ* adlı eserinde bu tür rivâyetlerin biraz fazla olması birçok kişinin tenkidinden kurtulamamıştır. Hatta ona yönelik ya-

⁹³ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 318.

⁹⁴ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 321

⁹⁵ Mürselle ilgili getirdiği örneklerden bir kaç için bkz. Gazzâlî, *İhyâ*, II, 1237, 1430; III, 1641.

⁹⁶ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 417.

⁹⁷ Gazzâlî, *Menhûl*, s. 181. Gazzâlî’nin bu görüşünün bir benzerini, Hanefilerden İsâ b. Ebbân dile getirmiştir. Ancak Hanefî mezhebinde mürsel haberin hükmü hakkında tercih edilen görüş şöyledir: İlk üç asırdakilerin mürselleri, eğer adil olmayan kişilerden hadis rivâyet etmiyorlarsa, hüccettir. Sonraki asırlarda yaşayan kişilerin mürselleri ise eğer sadece adil ve sika kişilerden hadis almakla meşhur iseler onların da mürselleri hüccettir. Aksi takdir ise hüccet değildir (bkz. Serahsî, *Usûl*, 280).

⁹⁸ İbnü’s-Salâh, *Mukaddime*, s. 279. Mevzû, “söylemediği veya yapmadığı halde iftirayla Resûlüllâh’a (s.a.v.) ait olduğu söylenen hadistir (bkz. Aydınlı, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 190).

pılan eleştirilerin çoğu *İhyâ*'da uydurma rivâyetlerin varlığından dolayı olduğunu söylenebilir. Oysa Gazzâlî, *İhyâ* adlı eserinde hadis uydurmanın ne kadar kötü ve günah olduğunu şu cümlelerle dile getirmiştir: “Kimileri, amellerin fazileti ve masiyetlerin cezası hakkında hadis uydurmanın caiz olduğunu zannetmektedir. Ayrıca bunlar, niyetlerinin doğru olduğunu düşünürler. Ancak bu apaçık bir yanıltır. Çünkü Hz. Peygamber ‘Kim bilerek bana yalan isnad ederse ateşteki yerine hazırlansın’ buyurmaktadır. Böyle bir şey (yalan söylemek) ancak zaruret halinde olabilir. Din hususunda ise herhangi bir zaruret yoktur. Zira bu husustaki doğrular, yalana ihtiyaç bırakmayacak derecede yeterlidirler. Bu bakımdan âyet ve hadislerde bu hususta varid olan hükümler yalan uydurmaya ihtiyaç bırakmamıştır. Bazılarının ‘bu husustaki âyet ve hadisler, çok tekrar edildiğinden dolayı tesirleri azalmış ve sakıt olmuştur. Yeni olan bir şeyin tesiri daha büyük olur’ demeleri ise tam bir deliliktir (bir heves-ten ibarettir). Çünkü hiçbir maksat, Allah Teâlâ ve Resûlüllâh (s.a.v.) adına yalan uydurmanın mazeretine gerekçe olamaz. Ayrıca böyle bir kapı açmak, şer’i konuların töhmet altında bırakılmasına neden olur. Dolayısıyla bunun faydası zararına denk olamaz. Hz. Peygamber’e yalan isnad etmek hiçbir şeyin denk olmadığı büyük (günahlardandır). Allah’tan bizi ve bütün Müslümanları affetmesini dileriz.”⁹⁹

Başka bir yerde ise Gazzâlî, kimilerinin hadis metninden murad olmayan bazı teviller yapılmasını caiz gördükleri ve yaptıkları tevillerle halkı Hakk’a davet ettiklerini düşündüklerini belirttikten sonra şöyle der: “Bunların durumu Resûlüllâh (s.a.v.) adına hadis uydurup, üreten ve uydurdukları şeyler şeriatta yer almadığı halde, hak olduğunu düşünenler gibidir. Yine bunların hali, doğru bulunduğu her konuda, Hz. Peygamber’in adına hadis uyduran gibidir. Bu da bir zulüm ve sapıklık olup; Hz. Peygamber’in ‘Kim bilerek bana yalan isnad ederse ateşteki yerine hazırlansın’, sözünden anlaşılan cezanın içine dâhil olmaktadır. Bilakis hadisleri, murad edilmeyen şekilde tevil etmek (aşırı tevilcilik), hadis uydurmaktan daha beterdir. Çünkü bu durumda lafzlara güven ortadan kalkar ve Kur’ân’ı anlamının yolu tümüyle kesilir.”¹⁰⁰

Hatta bir yerde de şöyle demiştir: “Bazı insanlar, ibadetlere teşvik edici hikâyelerin (haberlerin) uydurulmasına cevaz vermekte ve gayeleri halkı Hakk’a davet olduğu zannetmektedirler. Ancak bu şeytanın hilelerindedir. Zira doğruluk, yalana ihtiyaç duyurmayacak kadar kapsamlıdır/yeterlidir. Ayrıca Allah (c.c.) ve Resûlüllâh’ın (s.a.v.) zikrettikleri, kişiyi vaazlarda uydurma

⁹⁹ Gazzâlî, *İhyâ*, III, 1874; *İhyâ* (trc. Ali Arslan), I-IV, İstanbul ts., III, 308. Hadisin kaynağı için bkz. Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâs#l el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk Bedreddin Çetiner, I-VIII, İstanbul 1413/1992, İlim, 38; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbü'rî, *Sahîhu Müslim*, thk. Muhammed Fuat Abdülbâki, I-III, İstanbul 1413/1992, Mukaddime, 3.

¹⁰⁰ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 109; *İhyâ* (trc. Ali Arslan), I, 149.

şeylere muhtaç bırakmayacak kadar kapsamlıdır.”¹⁰¹ Gazzâlî'nin eserlerinde, uydurma rivâyetleri nakletme hakkında ise herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Fakat yukarıdaki bilgilerden hareketle Gazzâlî'nin buna da olumlu bakmadığını söylenebılır.

Bütün bu bilgilere rağmen Gazzâlî'nin eserlerinde, sadece bir rivâyet için uydurma olduğu söylediği tespit edilmiştir. Söz konusu vakıa şöyledir: Gazzâlî, “Onlar için yetmiş kez bağışlanma dilesen de, Allah onları asla affetmeyecektir”¹⁰² ayeti kerimesi ile zikredilen ve muteffakun aleyh olan “*Ben yetmişden daha fazla istiğfarda bulunacağım*”¹⁰³ hadisi için şöyle demiştir: “İstiğfar ayeti ile ilgili nakledilen (hadis) kesinlikle yalandır. Çünkü bu ayetten maksat onların bağışlanmalarından ümidin sona ermesidir. Hz. Peygamber'in bundan habersiz olabileceği nasıl düşünülebilir?”¹⁰⁴ Bu aslında Gazzâlî'nin, her ne kadar

¹⁰¹ Gazzâlî, *İhyâ*, I, 104.

¹⁰² Tevbe, 9/80.

¹⁰³ Buhârî, Cenaze, 23, 85; Tefsir (Tevbe/Berâe sûresi), 12; Müslim, Fezâilü's-sahâbe, 25 (2400). Buhârî, söz konusu meseleyi birkaç yerde zikretmiştir. Bunlardan biri cenaze bahsinden geçer ve burada “yetmişten fazla istiğfarda bulunacağım” ilavesi yer almaktadır. Söz konusu yerde Abdullah b. Ömer haberi şöyle nakletmiştir: “Abdullâh b. Übey öldüğünde oğlu Hz. Peygamber'e geldi ve gömleğini (babasının) kefenini yapmak için istedi. Ayrıca Hz. Peygamber'den onun cenaze namazını ve onun için istiğfarda bulunmayı da talep etti. Resûlüllâh (s.a.v.) de “gömleğini verdi ve cenaze hazır olduğunda cenaze namazını kılmak için kendisine haber vermesini” istedi. Cenaze hazır olduğunda Hz. Peygamber'e haber verdi. Hz. Peygamber de cenaze namazını kılmak için (gitmeye) niyetlendiğinde Hz. Ömer, Hz. Peygamber'i çekti ve şöyle dedi: “Allah seni münafıklar üzerine namaz kılmaktan nehyetmedi mi?” Hz. Peygamber de “(Rabbim) beni serbest bıraktı” dedi ve şu âyeti okudu: *Onlar için bağışlanma dilesen de, dilemesen de öyleki yetmiş kere istiğfarda bulunsanda Allah onları asla affetmeyecektir.*” Bunun akabinde Hz. Peygamber, cenaze namazı kıldı ve şu âyet nazil oldu: “Onlardan (münafıklardan) biri öldüğü zaman, asla onun (cenaze) namazını kılma.” (bkz. Cenâze, 23). Buhârî, başka bir yerde ise olayı bizzat Hz. Ömer'den özetle şu şekilde nakletmiştir: Abdullah b. Übey b. Selül öldüğünde Hz. Peygamber cenaze namazını kılmaya niyetlendiğinde ben (Hz. Ömer), İbn Übey'in kötülüklerini saymaya başladım. Hz. Peygamber gülümsedi ve “benden geri dur ya Ömer” dedi. Akabinde ise Hz. Peygamber şöyle dedi: “Bana tercih hakkı verilmiş, ben de tercih hakkımı kullanıyorum. Şayet bilsem yetmişten fazla istiğfarda bulunsam, bağışlanırdım. Yetmişten fazla istiğfarda bulunacaktım.” Bunun ardında Hz. Peygamber namazını kıldı ve onların cenaze namazlarını kılmayı nehyeden âyet de indi (bkz. Cenâze, 85). Buhârî, Gazzâlî'nin naklettiği rivâyete çok benzeyen hadisi ise özetle şöyle nakletmiştir: Hz. Ömer, Hz. Peygamber'in elbisesinden tultu ve “Rabbim seni (namazlarını kılmaktan) nehyettiği halde nasıl namazlarını kılarırsın” dedi. Resûlüllâh ise “(Rabbim) beni serbest bıraktı, dedi ki: *Onlar için bağışlanma dilesen de, dilemesen de öyleki yetmiş kere istiğfarda bulunsanda Allah onları asla affetmeyecektir.* Ben yetmişten fazla istiğfarda bulunacağım.” Hz. Peygamber söz konusu şahsın namazını kıldıktan sonra Müslüman olmayanların namazlarını kılmayı yasaklayan âyet indi (bkz. Tefsir [Tevbe/Berâe sûresi], 12).

¹⁰⁴ Gazzâlî, *Menhûl*, s. 141. Gazzâlî, *el-Mustasfâ*'da ise bu rivâyet hakkında “sahih olmadığını” ifade etmiştir (bkz. II, 201). Gazzâlî'nin hocası Cüveynî de şöyle demiştir: “Hadis ehli bunu tashih etmemiştir.” Devamında ise Gazzâlî'nin zikrettiği değerlendirmenin benzerini Bâküllânî'ye izafe ederek nakletmiştir (bkz. Cüveynî, *Burhân*, I, 304). İbn Hacer ise “âyetten

açık bir şekilde eserlerinde *Sahihayn*'e atıflarda bulunmuşsa ve nakiller yapmışsa da, onlara aşına olmadığını gösteren bir neden olarak zikredilebilir. Zira bu olayı Buhârî ve Müslim eserlerinin farklı yerlerinde birkaç defa zikretmişlerdir.

Bu bilgilerden anlaşılıyor ki Gazzâlî, hadis uydurmanın ne kadar yanlış ve büyük bir günah olduğunu bilmektedir. Dolayısıyla eserlerine bilerek uydurma rivâyetler aldığı söylenemez. Nitekim Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî [v. 597/1201] şöyle demiştir: “Ebû Hâmid el-Gazzâlî, bu kavmin (suflerin) metoduna göre *İhyâ* adlı eserini telif etti ve bilmeyerek bâtil hadislerle doldurdu.”¹⁰⁵ İbn Teymiyye [v. 728/1357] de kasten yalan söyleyenlerden olmadığını ve hakkı/gerçeği en çok isteyen olduğunu, fakat sahîh bir şekilde Resûllullah'tan gelen (hadislere) ulaşamadığı için kendisine intikal edildiği gibi nakillerde bulunduğunu söylemiştir.¹⁰⁶ Bu itibarla kitaplarında mevzû rivâyetlerin yer alması, daha önce telif edilen kitaplara itimat etmesinden kaynakladığı anlaşılmaktadır.

V. Sonuç

Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid el-Gazzâlî'nin, haber lafzını iki kategoride değerlendirdiği görülmektedir. Bunlardan biri genel anlamda olup “doğru veya yalan olabilme ihtimâli bulunan haber”dir. Diğeri ise hadis usûlü bağlamında ele almıştır. Bu da “Hz. Peygamber'e nispet edilen söz, fiil ve takrirler”dir. Ayrıca Gazzâlî, muhaddislerin geneli gibi haberi, âhâd ve mütevâtir şeklinde iki kategoride ele almıştır. Meşhûr/müstefiz haberi ise âhâd haberin alt kısımlarından gördüğü söylenebilir.

Hadis terimini ise daha çok merfû hadis için kullanmıştır. Ancak tarifi hakkında eserlerinde herhangi bir şey tespit edilememiştir. Keza Gazzâlî *el-Mustasfâ* adlı eserinde hadisleri makbul ve merdûd şeklinde ikiye taksim etmiştir. Ona göre bir râvînin rivâyetinin kabulü için dört şart gereklidir. Bunlar: “Teklif, zabt, İslâm ve adalettir. Bu itibarla Gazzâlî'ye göre sahîh hadis, adelet ve zabt sahibi bir kişinin bu özelliklere haiz şahıstan aldığı habere denir. Bunun yanında Gazzâlî, bu şartları taşımayan kişinin rivâyetinin merdûd olduğunu

‘tahyir’ şeklinde anlamayı bazılarına müşkil kaldığını” ve bundan dolayı büyük âlimlerden bir grup bu rivâyetin, müteffakun aleyh olmakla birlikte, sıhhati hakkında tan ettiklerini belirtmiştir. İbn Hacer, tan (tenkid) edenlerden Bâkîllânî ve Cüveynî'nin eserlerindeki görüşlerini nakletmiş ve devamında şöyle demiştir: “Gazzâlî, *el-Mustasfâ* da demiş ki azhar olan bu haber sahîh değildir.” İbn Hacer, bu âlimlerin bu rivâyet hakkında bu şekilde düşünmelerinin nedeni, bakış açılarından kaynaklandığını ve Hz. Ömer'in anladığı şekilde anlamalarından dolayı olduğunu söylemiştir (bkz. *Fethü'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, nşr. Muhammed Ali Bidût, I-XVIII, Beyrut 1424/2003, X, 431 [Tefsîr, 13, hadis no: 4672]).

¹⁰⁵ İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Telbîsü'l-iblis*, thk. es-Seyyid el-Cümeylî, Beyrut 1414/1994, s. 205.

¹⁰⁶ İbn Teymiyye, Takıyyuddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdulhalîm b. Teymiyye el-Harrânî, *Beyânu Telbîsü'l-Cehmiyye fî tesîsi bide'ihimi'l-kelâmiyye*, I-X, Medine 1426, VI, 125-127.

ifade etmiştir. Ayrıca Gazzâlî, hadis konusunda, ciddiyetsizlik, titiz davranmamak veya aşırı yanlılığı ile tanınan kişilerin rivâyetlerinin kabul edilmediğini ve bu nedenlerden dolayı da bu şekilde olan kişilere güvenin ortadan kalktığını belirtmiştir.

Son olarak Gazzâlî, hadis uydurmanın da büyük günahlardan ve hangi amaçla olursa olsun, hadis uydurmanın çok büyük bir yanlış olduğunu dile getirmiştir. Hatta aşırı tevîl ve rastgele hikâye uydurmanın da şeytanın tuzaklarından olduğunu ve bu gibi nedenlerden dolayı Kur'ân'ı anlamının yolu tümüyle ortadan kalkacağını ifade etmiştir.

“Gazzâlî’de Haber ve Hadis Kavramları”,

Özet: Gazzâlî, “hadis” teriminin tanımını yapmazken; “haber”i geniş anlamda “doğru veya yalan olma ihtimâli (meyli) bulunan söz” ya da “doğru veya yalanın dâhil olduğu söz” şeklinde tarif etmiştir. Merfû hadisler için “haber” ve türevleri ile “hadis”, “refe’a” ve “merfû” gibi ifadeler kullanmıştır. Bunun yanında haberleri râvî sayısı açısından mütevâtir ve âhâd; kabul ve red yönünden ise makbûl ve merdûd olmak üzere ikiye ana başlık halinde zikretmiştir. Mütevâtir haber ile haber-i vâhidin tanımına ve bilgi değerine; ayrıca bir hadisin mütevâtir olabilmesinin şartlarına ve mütevâtir olduğunu tespit etmenin kimlerin görevi olduğuna değinmiştir. Keza hadis uydurmanın ne kadar kötü ve günah olduğunu İhyâ adlı eserinde belirtmiştir. Dolayısıyla eserlerine bilerek mevzû rivâyetler aldığı söylenemez.

Atıf: Halil KAYA, “Gazzâlî’de Hadis ve Haber Kavramları”, *Hadis Tetkikleri Dergisi (HTD)*, XIV/2, 2016, s. 37-56.

Anahtar Kelimeler: Hadis usûlü, Haber, Gazzâlî, hadis terimi, *İhyâi ‘ulûmi’ d-dîn*.